

Юрій ЗЕМСЬКИЙ
(Хмельницький, Україна)

УДК: 94(477).081(477.4)

**Міфи та реальність
щодо організуючої ролі
римо-католицького духовенства
Правобережної України в підготовці
польського повстання 1863–1864 рр.**

Українське Правобережжя впродовж XIX ст. переживало, як відомо, епоху “перетравлювання” Російською імперією. Це був доволі тривалий та болючий процес як для “жертви” так і для “імперського молоха”, адже поширюючи свої кордони в західному напрямі Російська імперія зіткнулася з дійсністю, коли завойовані народи виявилися значно культурнішими та цивілізованішими за своїх завойовників. Тож на відміну від військових розширень кордонів на сході чи південно-східному напрямі, які трактувалися “цивілізаційною місією”, завоювання західних сусідів потребували значно більших політично-ідеологічних зусиль від імперії, аби переконати завойованих в тому, що зміни, які до них прийшли “покращать їхнє життя вже сьогодні”. А отже, Російська імперія, в традиційній для себе тактиці, почала “працювати” із новонабутими елітами на новоприєднаних територіях.

В доіндустріальній Російській імперії, якою вона була розпочавши похід на захід, за звичайне було мислити і діяти, як зазначає Андреас Каппелер, налагоджуючи добрі стосунки з пануючими верствами, зі знаттю, з елітою новоприєднаних земель: “...знать Росії інтегрувала не російська мова та культура і не православна віра, а благородне походження, служіння правителю й спосіб життя, який ґрунтувався на західній освіті. Держава кооперувалася зі знатними елітами різного віросповідання, але не з православними селянами” [9, с. 124]. Тому-то, приєднавши Українське Правобережжя Катерина II видала ряд указів, якими гарантувала всім, хто її визнає за государиню, збереження всіх прав як юридичних так і майнових – це була для імперії традиційна вже давно тактика. Цим же пояснюється той факт, що перші два десятиліття російського панування на землях колишньої Речі Поспо-

литої були періодом розквіту польської освітньої системи й польської культури [9, с. 114]. Польська триступенева шкільна система була в цілому збережена і складалася із густої мережі церковних і світських початкових шкіл, чисельних середніх шкіл на зразок єзуїтських колегій, з вінцем у цій системі — Віленською академією. Додатково, у 1803 р. з'явився Віленський університет, 1805 р. — Кременецький ліцей, 1816 р. — Варшавський університет. Звісно, що всі ці “блага” були винагородою за лояльність, а водночас спробою прихилити серця нових підданих до влади “добрих імператорів”. Зокрема, збережена та примножена освітня система була дітищем, як відомо, Адама Єжи Чарторийського, який тривалий час перебував “у фаворі” Олександра I і, таким чином, можливо, прагнув, певною мірою, “викупити свою провину” перед, власне, поляками. Загалом же, і в часи Катерини II, і за Павла, і за Олександра I польськими вельможами, які “кидалися” в обійми завойовниці-імперії керував примітивний, але водночас цілком природний страх втратити свої статки, впливовість, позбутися життєвих розкошів і т. ін.

Разом з тим — імперія потребувала вірнопідданих слуг на ново-набутій території, тож щедро була готова винагороджувати “кращих з кращих”, хто “вмів” себе проявити. Імена таких вельмож як брати Адам та Костянтин Чарторийські, Францішек Браницький, Северин Жевуський, Антоній та Борис, батько й син Четвертинські, Юзеф Іллінський, Ян і Северин, брати Потоцькі є іменами впливових польських вельмож при російському дворі, які зуміли зберегти і примножити свої статки в нових умовах, щоправда, ціною, почасти, зречення від них самих поляків.

Імперія, по суті, прагнула “купити” польську еліту і в такий спосіб “легалізувати” свої права на колишніх землях Речі Посполитої. Однак, в польському суспільстві вже почалося на той час “визрівання” стосунків нової якості — серед поляків зародилися націоформуючі процеси, а тому, задобрування еліти не забезпечило покірного прийняття нової влади всім суспільством, тож поступки та “загравання” щодо поляків змінилися швидко жорстким режимом та репресіями, зросійщенням освітньої та духовної сфер життя, конфіскаціями майна тощо.

Ферментом польського націотворення стала сама специфіка структури польського суспільства. Багатотисячна малоземельна та безземельна шляхта, яка претендувала на подальше збереження свого безподаткового статусу, виявилася значною проблемою для імперії. Ще

парадоксальніше, що такою ж проблемою чиншова (як її називали) шляхта була для самої Речі Посполитої і ця занепадаюча, напередодні своєї повної загибелі держава сама ж почала з чиншовиками боротьбу. Як зазначає Даніель Бовуа: "... якби країна [*Річ Посполита* – Ю. З.] існувала далі, то поляки, мабуть, викоринили б цей пережиток давнини значно швидше, ніж росіяни, котрим знадобилося мало не століття"[1, с. 65]. Однак, він же таки наводить прекрасний документ, що засвідчує політичні настрої цієї "гербової гололи", а, разом, свідчить про зручність моменту, коли відповідальність за проблеми чиншовиків автоматично знялися із "братів-поляків" і лягли на "завойовників-росіян". Д. Бовуа подає фрагмент "Скарги убогої подільської шляхти до Сейму", написаної в другій половині 1792 року, де 82 скаржники розповідають про свою долю і заявляють, що "готові діяти за наказом і першим знаком Найяснішої Речі Посполитої, але що можуть зробити вони, засипані попелом невільництва?... Волаємо до вас із плачем, найясніші стани Речі Посполитої, змилюйтеся над зубожілою братією, надайте їй свою протекцію, не дайте їй занепасти, не дайте її нищити, і вона стане найміцнішою опорою вітчизни... багато шляхтичів-поляків, що втратили свою власність через зловживання панів, розкидано по різних чужоземних краях; з цього для вітчизни діється немала шкода, але коли вони дізнаються про милосердя до шляхти, то з радістю повернуться до своєї вітчизни і, отримавши разом із нами милосердя, молитимуться Богові за найяснішого монарха та найяснішу Річ Посполиту, віддадуть їй своє життя і проллють за неї кров"[1, с. 63–64]. Власне, ця дрібна – в сенсі заможності, мало-, або зовсім безземельна, однак гонорова своєю честю та гідністю шляхта якраз і стала тією головною силою на фундаменті якої будувалося нове суспільне самоусвідомлення поляків – усвідомлення громадянської спільноти – нації.

Цю закономірність розуміли та відзначали навіть російські чиновники, які перебували у вирі тих процесів. Так, зокрема, чиновник з особливих доручень, який таємно здійснив місію з вивідання "духу та напрямку думок поляків" на Волині у 1839 р. Маєр Фон Гільденбрант у своєму звіті доповідав, що "заможні поміщики, яких особливо багато на Волині, підкорившись силі обставин і опікуючись своїми статками, огородили себе благорозумним мовчанням... Навпаки, дрібні шляхтичі, яким нічого або майже нічого втрачати теревеняють про революцію і, як здається, готові взбунтуватися при найпершій же нагоді"[11, арк. 9зв.–10].

Націоформуючого змісту були всі організаційні зусилля до яких вдавалися поляки, відстоюючи своє право на відновлення відібраної у них держави, зокрема, готуючи повстання 1830–31, а особливо 1863–64 років.

Красномовною ілюстрацією-доказом цього є значний перелік прокламацій та закликів, які з'явилися напередодні Січневого повстання 1863–64 років, що сильно занепокоїло владні органи імперії. Зокрема, ще в липні 1861 р. київським військовим генерал-губернатором було розіслано до цивільних губернаторів Правобережжя просторе інформування щодо появи значної кількості польських закликів “в бунтівному дусі”, де проголошується, що “...всі поляки запрошуються до згоди і взаємної любови, до підняття селян на рівень із поміщиками, засобами надання у власність землі, а також навчанням їх і створенням шкіл..., всі – старі і молоді, жінки і чоловіки повинні виявляти недовіру до уряду, не шукати у нього допомоги, а вирішувати всі можливі суперечки і тяжби самим між собою..., до поєднання і братерства з міщанами, ремісниками і євреями, котрі вже висловили польські почуття і є в сутності такими ж поляками тільки іншої віри, до загальних взаємних зусиль і трудів для блага і незалежності Польщі”[4, арк. 8–9].

Для публічної демонстрації такої національної єдності представники всіх станів та верств, громад, корпорацій, товариств тощо запрошувалися, зокрема, на 10 жовтня 1861 р. до м. Городло, аби взяти участь у відзначенні урочистостей з нагоди святкування чергової річниці союзу Литви та Польщі. Ця публічна маніфестація мала засвідчити, на переконання її організаторів, єдність всіх станів і народів (а саме поляків, русинів та литовців), які поєдналися в єдиній Польщі, при цьому, окремо запрошувалися до участі в маніфестації також “поляки Мойсеєвого віросповідання”[4, арк. 12–14зв.].

Зрозуміло, що такі заклики до формування нації, іншими словами кажучи, таким чином “конструйована нація” – була абсолютною абстракцією; це був патріотичний романтизм, який цілковито апелював до людських почуттів, до духовних переживань, до людського сумління, моралі та честі, але зовсім не враховував ні культурних, ні політичних та економічних реалій життя, ні досвіду та спадщини історії, ні суб'єктивно індивідуальних спокус та страхів і т. ін. Як зауважує Анджей Валіцький, польські націоналісти були політичними романтиками, що “вірували в нації як “Божі творіння”, які бунтують проти наднаціональних – отже, “штучних” – егоїзму та аморалізму

легітимних монархій. Польські месіаністи означували націю як “громаду духів зі спільним призначенням”. Адам Міцкевич підкреслював незалежність (у такий спосіб витлумаченої) нації від батьківщини як “шматка землі, окресленого кордонами..., бо національність визначається місією, а не географією”[3, с. 539]. Інакше кажучи, поляком важливо “почуватися”, тому усі в Польщі суцї, а також за її межами, поляки мають силу у спільній волі, в спільних духовних прагненнях і усвідомленнях. Маючи такі чесноти можна змінювати реалії буття, бо воно (буття) є похідним, а не визначальним у житті. Такі гіперболізовано романтичні уявлення польських патріотів про чинники, реалізувавши які можна домогтися народження власної нації, а завдячуючи їй – здобути державу, звичайно, не могли обійтися без залучення до націоформуючих зусиль інституту церкви та її служителів.

Рідна церква – для поляків – костьол польський – була тим оберегом, тим єдиним на увесь широкий світ місцем, де можна почуватися як в “батьківському домі” – спокійно, затишно, в огорненні любови. Адже вітчизна втрачена, батьківська земля сплюндрована варварами-загарбниками, накинута чужі порядки, всюди панують чужинці – де прихилити зацьмарену важкими думами голову? Як заспокоїти зболіле від кривди, неправди та несправедливості серце? Лише рідна віра та рідна церква за таких умов рятують слабку людину та проводять її до Істини, до Правди, до Бога, а тому – до Життя.

Стражденний, розіп’ятий Ісус став символом стражденної Польщі.

Тривала, повсякчас поновлювана новими спалахами активності боротьба, яка щораз супроводжувалася все новими поразками та новими втратами виховала кілька поколінь польських патріотів-борців із психологією власної приреченості та покликанням до саможертвості. В середовищі польського національного патріотизму, як зауважує А. Валіцький, утвердився своєрідний романтичний культ поразок і страждань з переконанням, що “поразка в героїчній борні за гідну справу є по суті моральною перемогою, а великі страждання – це необхідне очищення”[2, с. 586]. А отже, поляки стали схильними до культу мартирології, до уславлення своїх поразок. “Польське *gloria victis* (лат.: слава переможеним) так міцно вкорінилася у колективну свідомість, що майже геть забули: це перевертання традиційного *vae victis* (лат.: горе переможеним) – максими за якою постала давньоримська практика суворого покарання командувачів у програних війнах”[2, с. 586–587]. Поляки цього часу не лише обернули на зворот-

не героїчний заклик до перемоги, але й романтизували свої програші, створивши своєрідний культ “христосовості” Польщі, “розіп’ятої заради порятунку інших націй, а отже такої, що виконує месіанську роль [2, с. 592]. Навіть Карл Маркс, говорить А.Валіцький – називав тоді Польщу “народом необхідним”, “безсмертним лицарем Європи”, нацією “двадцяти мільйонів героїв”, що боронять Захід від “азійського варварства під проводом Москви” [2, с. 588].

Духовенство католицької церкви відіграло у цих процесах доволі значну роль, адже консолідувати суспільство навколо Великої Ідеї: “Стати всім як Один в боротьбі за рідну Польщу” – означало підняти дух поляків та вселити їм Велику Віру, звісно, здійснити це не можна було без віри в Господа та без рідного костела.

Білоруська дослідниця Валентина Яновська, проаналізувавши російську історіографію щодо проблеми участі католицького кліру у повстанні 1863–64 років, прийшла до висновку, що автори більшості праць в російській історіографії категорично заявляють про вирішальне значення саме католицьких ксьонзів та монахів як головної ідейної сили вказаного повстання. А якщо окремі із російських дослідників були і менш категоричними, то, в цілому, сутність їх висновків все ж залишалася такою ж [16, с. 614]. Тож звернімося до першоджерел та спробуємо поглянути очима російських чиновників середини XIX ст. на події польсько-російської політичної боротьби та визначення у ній значення католицького духовенства.

Як відомо, початок правління Олександра II став періодом істотних змін в житті Російської імперії – це був початок підготовки, так званих, великих реформ, від яких очікувалося надзвичайно багато позитивних перетворень в усіх сферах життя суспільства. В умовах проваджуваної тоді в імперії виняткової ліберальної політики, поляки сподівалися “мирно” отримати бажані поступки, права та свободи, які б задовольнили національні інтереси.

Після погромів та репресій, що послідували за Листопадовим повстанням 1830–1831 років, перші заяви та домагання поляків другої половини 50-х років виглядали цілком скромними та законними. Так, в ході зібрання дворян Подільської губернії та виборів предводителів, а також суддів, що відбувалося у м. Кам’янці-Подільському в першій половині жовтня 1859 року, дворянами було складено так званий Адрес (звернення) до Всеавгустійшого монарха, як вони писали. Поміж іншим, дворяни скаржилися, що в багатьох місцях Подільської губернії

кількість католицьких церков є не достатньою з огляду на чисельність віруючих, в зв'язку з чим, просили збільшити число приходів. А водночас, просили дозволу аби настоятелі костелів могли створювати приходські училища, щоб давати можливість “дітям бідних простолюдинів римо-католицького віросповідання отримувати пізнання хоча б перших основ віри”, а також “відновити благочинні товариства римо-католицьких сестер милосердя, відкриваючи раніше зліквідовані та призначаючи необхідні суми коштів на їх утримання” [12, арк. 10].

Такий “глас вірнопідданих” було сприйнято доволі спокійно і навіть “з розумінням”. Листом міністра внутрішніх справ подільському губернатору від 9 січня 1860 р. було повідомлено, що на його відношення з питання Адреса подільських дворян, імператор призначив розглянути прохання на Комітеті Міністрів. В свою чергу, Комітет вважав за доцільне повідомити дворянам: 1) що відносно створення нових римо-католицьких приходів ніколи не було і не може бути перешкоди; 2) що навчання дітей простолюду основам віри повинне належати до загальної системи поширення народної освіти в імперії і що нині (підкреслено в документі) римо-католицьке духовенство стосовно навчання першим основам Закону Божого має ті ж самі права як і православне; 3) що стосується товариств сестер милосердя, уряд вже має певні свої міркування і ця справа в свій час буде розглянута у встановленому порядку [12, арк. 38–39]. Така стримано-обнадійлива відповідь подільським дворянам значною мірою була дипломатичним реверансом. В життєвій практиці ставлення до будь-яких спроб поляків “організуватися”, навіть із найблагороднішими прагненнями просвіти чи надання милосердної допомоги простолюду – у владних колах зустрічали як спробу “навернення людей на свою сторону”, а отже, це завжди викликало невдоволення та заборонялося. Цікаво, що разом із такою відповіддю публічною, по інстанціям владної вертикалі було спрямовано цілком протилежного настрою резолюцію. В Огляді політичного стану у Правобережній Україні за той же 1859 рік київський генерал-губернатор доповідав, що “гутешні поляки демонструють діяльність на користь своїх національних мрій. Це виявилось в спробах поляків взяти в свої руки першопочаткове навчання сільського населення і засобами поширення грамотності нав'язувати йому ідею про польську його належність” [14, арк. 6]. Окремої уваги в цьому ж звіті було приділено і латинському духовенству, про яке йшлося, що католицькі пастирі, як і завжди вирізняються фанатизмом і надають

підтримку польським патріотичним прагненням, хоча поводять себе при цьому дуже обережно [14, арк. 11].

Боротьба за право надання освіти простолюду стала головною проблемою у стосунках поляків із владою у наступному – 1860 році. Повітові справники з усіх губерній Правобережжя доповідали про створення поляками при костелах та монастирях несанкціонованих шкіл [13]. Щодо цієї проблеми між київським генерал-губернатором І. Васильчиковим та подільським предводителем дворянства І. Сулятицьким, а ще більше, єпископом кам'янецької римо-каторлицької єпархії А. Фіалковським розгорнулося навіть інтенсивне і довготривале листування.

Предводитель із єпископом виборювали право навчати людей основам Закону Божого, вказуючи, в тому числі, і на вище згадане рішення Комітету Міністрів у відповідь на звернення подільських дворян до монарха [13, арк. 4–18]. На всі ці, спочатку, прохання, а згодом і закиди, генерал-губернатор відповідав, що надання знань основ Законів Божих та молитов не можна плутати та прирівнювати до надання першопочаткової освіти, що в жодному разі не можливо без дозволу начальства, в кожному конкретному випадку [13, арк. 9].

Далі ця епістолярна дискусія полишила тему доцільності надання людям початкових знань і стосувалася виключно тільки проблеми мови, якою можна навчати селян основам віри. Списком відстоював право навчати Закону Божого в костелі польською мовою [13, арк. 119, 129, 164]. Російські чиновники з обуренням відзначали, що на території Росії людей, які не є поляками за походженням неприпустимо навчати польською мовою, навіть основам католицизму [13, арк. 122, 127, 165]. Цікаво, що остання резолюція у цій справі про повну заборону навчання Закону Божого католиків іншими мовами, окрім російської, була видана у грудні 1865 року, коли вже змінилися і генерал-губернатор і предводитель дворянства і подільський архієпископ [13, арк. 215].

Відслідковуючи хід поступового зростання ворожості настроїв влади щодо католицького духовенства, треба відзначити, що своєрідний злам відбувся у 1861 році. Як відомо, в самій Польщі – у Варшаві – в річницю Листопадового повстання – 28 листопада 1860 р. відбулася відверто політичного характеру маніфестація. Мітенгувальники перед костелом Кармелітів проспівали патріотичні гімни: “Ще не вмерла Польща” та “Боже, що з Польщею”. Активізував свою діяльність Таємний комітет, закликаючи до згуртування патріотів. З лютого

1861 р. маніфестації в Польщі стали перманентним явищем, а влада щодалі більше роздратовуючись почала застосовувати силу, включно із вогнепальною зброєю [8, с. 326–327]. У жовтні 1861 р. в Королівстві польському запроваджено було військовий стан із забороною будь-яких зібрань та демонстрацій – це був початок широкої і відвертої конфронтації, яка поступово зростаючи, переросла, врешті-решт, у збройний виступ Січневого повстання 1863 року.

Саме з осені 1861 року, в знак солідарності із діями поляків Королівства – відбулося ряд політичних акцій і в Правобережній Україні та на Поділлі, зокрема. Найгучнішого розголосу набули, так звані, маніфестації в костелах. Приміром, 8 жовтня в Голованевському костелі Балтського повіту братами Валерієм, Костянтином та Юліаном Гленбоцькими було ініційовано виконання патріотичного гімну, який розпочинався словами:

Боже! Хто Польщу протягом довгих віків
Осявав блиском могутності і слави,
Хто захищав щитом своєї опіки
Від нещасть, які мали її пригнічувати,
Перед твоїми вівтарями приносимо молитви:
Батьківщину, вольності, поверни нам, Господи [6, арк. 4–4зв.]

Показово, що Валерій Гленбоцький незадовго до того, повернувся із еміграції з Франції, Костянтин, отримавши помилування, повернувся із Оренбурзького лінійного батальйону, а Юліан був місцевим поміщиком. Відкрито та сміливо підтримали братів – Юліанова дружина та вільнопрактикуючий лікар Пфафіус, інших, хто допомагав в костелі співати, поліції встановити не вдалося [6, арк. 1–3].

19 жовтня подібна маніфестація відбулася у Немирівському костелі. Її ініціаторами було визнано учнів Немирівської гімназії. Причому, головну увагу поліція звернула на те, що серед активних учасників, особливою виявив себе учень 6-го класу гімназії – Євген Колянковський, який, як з'ясувалося, за віровизнанням був православним [5, арк. 21зв.]. Крім співу гімнів, учасники акції в Немирівському костелі символічно зобразили катафалк. (По-середині костелу кількома учнями гімназії було розпростерто велике червоне сукно, а Є. Колянковський із великим дерев'яним хрестом в руках став поперед цього сукна). У цій акції, як доповідала поліція, треба бачити публічну демонстрацію трауру за жертвами Варшавських подій [5, арк. 21–22 зв.].

Глибокі “занепокоєння” участю студентів Київського університету Святого Володимира в масових акціях панахид за убієнними у Варшаві висловлювалися також в освітньому відомстві. Київський костел опинився в полі особливої уваги. Міністру освіти доповідали з Києва, що в костелі збирається від двох до чотирьох тисяч людей, які не лише беруть участь в панахидах, але й демонстративно носять на одязі траурні кокарди, зв’язані з біло-чорних стрічок, а також збирають пожертви сім’ям загиблих у Варшаві [15, арк. 27–28]. Водночас з тим, студенти не відвідують занять і не займаються самоосвітою, а натомість – пишуть і поширюють анонімні листи та пасквілі антиурядового змісту. Ті ж студенти закликають людей польського походження, аби ніхто не брав участі в жодних балах, танцювальних вечорах і т. п. веселоощах, а коли, зокрема, в пансіоні дівичь відбувся такий танцювальний вечір, то по його закінченні, тієї ж ночі, там були вибиті шибки [15, арк. 3–4зв.].

Оцінку усім вказаним подіям, що відбувалися в Українському Правобережжі, було висловлено в Огляді стану справ у Київській, Подільській та Волинській губерніях за 1861 рік, де генерал-губернатор резюмував, що політичний стан в краї цілковито є наслідком подій, які відбуваються у Царстві Польському [10, арк. 15]. “Патріотичний рух серед польського населення місцевого краю на цей раз набув більш серйозного характеру. Зі сторони агітаторів були застосовані всі можливі зусилля, аби як можна більше поширити рух і зробити його загальним, народним – писав Іларіон Васильчиков – знову почалося співання патріотичних гімнів у костелах; носіння трауру, а також національного одягу та різних умовних символічних знаків; а крім того, встановлення у громадських місцях хрестів в пам’ять про вбитих у Варшаві” [10, арк. 15зв.]

Чи можна однозначно стверджувати, що саме католицьке духовенство було ініціатором та організатором всіх вище зазначених подій та акцій? Документи про це не свідчать. Швидше молодь і, в першу чергу – студенти були найбільш активними в політичних процесах. Зокрема, в листі до міністра освіти саме так і констатувалося, що “народна думка приписує організаційну роль проведених у костелах панахид студентам” [15, арк. 28]. Разом з тим, поза сумнівом, саме костел став своєрідним організуючим та символічним центром навколо якого гуртувалися національні, патріотичні сили. Ревні релігійні почуття доповнювалися та поєднувалися із переживаннями націо-

нальними і, таким чином, кожен поляк усвідомлював свою самотність та окремішність своєї історії, культури, традицій: юридично-правових, соціально-буттєвих, економічно-господарчих тощо від історії, культури, традицій російських. Костел за таких умов став для поляків релігійно-духовним оберегом власної польськості, а значення духовенства як пастирів рідного народу – набуло особливого, певною мірою символічно-містичного змісту. Саме ця обставина, треба думати, й сформувала у російській історіографії переконання вирішальної ролі католицького духовенства в справі національних рухів поляків у ХІХ ст. і в повстанні 1863–64 років, зокрема.

Далеко не таку гіперболізовано значну роль духовенства у національних рухах поляків вбачають польські історики. Так, приміром, Ганна Дильонгова пише, що духовенство звичайно не могло стояти осторонь важливих національних питань, але: “Як зазвичай буває в таких випадках, по-справжньому залученою до національних справ була лише невеличка кількість духовних осіб, часом однаків. Конспіративні групи загалом були нечисленні, отже небагато було і ксьонзів-змовників” [7, с. 69]. Цілком слушно, видається, вона ж зазначає, що у скрутні часи національних повстань, саме становище змушувало клір до чіткої позиції. Ксьонзи не безпідставно могли боятися, що паства може відійти від них у випадках їх нерішучості, конформізму чи боягузства, хоча, разом з тим: “За злученість із суспільством у національних справах вони розплачувалися ув’язненням, вигнанням, засланням і репресіями проти Церкви” [7, с. 69]. А отже, католицьке духовенство змушене було залишатися “на висоті” суспільно-політичних викликів, аби не втратити “своє обличчя” в очах власної пастви, а разом не спровокувати безжальних, нищівних розправ з боку влади, оскільки “викриття” навіть окремих ксьонзів оберталося репресіями проти всієї Церкви та духовенства.

Такі реалії життя навчили католицьких священників конспіруючись, максимально приховувати свої справжні думки, почуття та уподобання і, можливо, саме тому імперська влада розуміючи таку вмилу подвійність гри духовенства надавала йому такого вагомому значення в організації національно-політичної боротьби. Зрештою, як і відзначає Г. Дильонгова, в умовах поділу польських теренів під владою трьох загарбниць саме Церква лишилася єдиною установою із безперечно польським характером [7, с. 71].

Джерела та література:

1. Бовуа Даніель. Російська влада та польська шляхта в Україні. 1795–1830 рр. / Перекл. з француз. Зої Борисюк. – Львів: Кальварія, 2007. – 296 с.
2. Валіцький Анджей. Три патріотизми. // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 566–599.
3. Валіцький Анджей. Чи можливий ліберальний націоналізм ? // Там само. – С. 537–550.
4. Державний архів Хмельницької області.
Фонд 228. – Опис 1. – Спр. 3307.
5. Там само. – Спр. 3310.
6. Там само. – Спр. 3314.
7. Дильонгова Ганна. Історія Польщі 1795–1990 / Пер. з пол. М. Кір-сенка. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 239 с.
8. Зашкільняк Леонід, Крикун Микола. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
9. Каппелер Андреас. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад / Перекл. з німецьк. Х. Назаркевич, наук ред. М. Крикун. – Львів: Вид. Українського Католицького Університету, 2005. – XII+360 с.
10. Центральний державний історичний архів України у Києві.
Фонд 442. – Опис 38. – Спр. 88.
11. Там само. – Опис 789 А. – Спр. 177.
12. Там само. – Опис 809. – Спр. 134.
13. Там само. – Опис 810. – Спр. 182.
14. Там само. – Опис 815. – Спр. 118.
15. Фонд 707. – Опис 261 (1861). – Спр. 7.
16. Яноўская Валянціна. Каталіцкі клір і паўстанне 1863–1864 гг. у Расійскай імперыі: гістарыяграфія // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів: Логос, 2005. – Книга 1. – С. 614–620.

Юрій Земський (*Хмельницький, Україна*) **Міфи та реальність щодо організуючої ролі римо-католицького духовенства Правобережної України в підготовці польського повстання 1863–64 рр.**

В статті розглядаються особливості інкорпорації Українського Правобережжя до складу Російської імперії та обумовлену цим політику стосовно адаптації місцевих національно-культурних відмінностей до загальноросійських порядків. А зокрема, політику влади щодо римо-католицького

клеру в умовах розгортання національного руху поляків за відновлення власної держави.

Ключові слова: Правобережна Україна, націоформуючі процеси, імперська політика, католицьке духовенство.

Юрий Земский (Хмельницкий, Украина) Мифы и реальность относительно организующей роли римо-католического духовенства Правобережной Украины в подготовке польского восстания 1863–64 гг.

В статье рассматриваются особенности инкорпорации Украинского Правобережья в состав Российской империи и обусловленную этим политику касательно адаптации местных национально-культурных отличий к общероссийским порядкам. А в частности, политику власти в отношении римо-католического клира в условиях развития национального движения поляков за восстановление собственного государства.

Ключевые слова: Правобережная Украина, нациоформирующие процессы, имперская политика, католическое духовенство.

Yuriy Zemsky (Khmelnysky, Ukraine) Myths and facts of organizational role of the Right-Bank Ukrainian roman-catholic clergy in the process of preparing the Polish uprising of 1863–64.

The article deals with the peculiarities of the incorporation of the Right-bank Ukraine into the Russian empire as well as with the determined by this fact policy of adaptation of local national and cultural differences to general Russian rules. Special attention is given to the authorities' policy concerning Roman Catholic clergy in the conditions of the development of the Polish national movement for the restoration of their own state.

Key words: Right-bank Ukraine, nation-forming processes, empire's policy, Catholic clergy.